

Із життя видатних українців

«...АДЖЕ ВІН БУВ ЖИВОЮ ЛЮДИНОЮ, І НИЧОГО ЛЮДСЬКЕ НЕ БУЛО ЙОМУ ЧУЖЕ»

Кохання у житті Михайла Коцюбинського

Все прекрасне на Землі створене з любові до коханих. Величавими пам'ятниками високості кохання стали довершена скульптурна постать Венери Мілоської, «Саскія» Рембрандта, посмішка Монни Лізи, акорди Місячної сонати Бетховена, витончені вальси, ноктюрни, прелюди Шопена, Штрауса, Софіївський парк Потоцького в Умані, ліричні Шевченкові рядки: «Моя ти люблю! Усміхнись, І вольную святую душу І руку вольную, мій друже, Подай мені», поетичні рядки Євгена Гребінки «Очи черные, очи страстные, очи жгучие и прекрасные», та не менш палкі свідчення і самого Михайла Коцюбинського: «Сонечко ти моє! Ти мені світиш і грієш» або «Если великий Данте имел свою Беатриче, то пусть позволено будет мне, обыкновенному смертному, иметь свою ... любовь, которая зажигает во мне огонь...»

... Тоді сім'я мешкала в якомусь селі, і хлопчина, якому щойно виповнилось 11 років, по-дитячому сильно закохався у 16-річну дівчину, яка не звертала на нього наймен-

шої уваги. Поклавши будь-що стати великою людиною і тим завоювати серце своєї коханої, він накинувся на книжки. Невідомо, чи вдалося Михайлу справити враження на дівчину почерпнутими з книжок думками, але цілком зрозуміло, що прочитані тоді твори відіграли велику роль у його майбутньому життєвому виборі.

1880-і роки — один із складних періодів у нелегкому житті молодого Михайла Коцюбинського. Ціла валка неприємностей згуртувалась і грізно рушила на нього. Тут і духовний та фізичний занепад хронічно безробітного батька, що скінчився смертю останнього; і сліпота матері; і страшні злидні родини, коли доводилось налатувати латку на латці, зв'язувати мотуззям черевики; і розбиті здавна плекані мрії про навчання та зв'язану з ним корисну для народу роботу; і важка щоденна біганина з ранку до ночі з лекціями, про що він говорив, що він «везе, як сліпа кляча в

шеретівці»; і поєднані з усіма цими неприємностями фізичні недуги; і дикі наїзди жандармів з обшуками та допитами... Цих «і» стовпилось так багато, що часом не хотілось нічого бачити, знати і — навіть жити.

Мабуть, тому, хоч у цей час 22-річний Михайло мав роботу у Вінниці, яка давала більші заробітки, ніж запропонована робота домашнім вчителем, 18 лютого 1886 року він виїхав з Вінниці у село Михайлівка Ямпільського повіту. Він зважився покинути «захлялий город» і виїхати на село, щоб підкріпити своє кволе здоров'я. Роки бідуняць, постійні недоїдання, непевність у завтрашньому дні, «ласкава опіка жандармів», переживання за долю своєї незабезпеченої родини підточували незміцнілий організм юнака, поклали свій тяжкий відбиток навіть на його зовнішність. Ось яким пригадували двадцятирічного Коцюбинського його михайлівські знайомі. Марія Міхневич згадує, що вже тоді він був не тільки лисим, але й

Михайло Коцюбинський

сивим, ще раніше двічі переніс запалення легенів. А. Мончинський відзначав, що краса в учителя його дітей була зовнішня, всередині він був крихким.

За рекомендацією своїх товаришів, теж політично неблагонадійних В.Боржковського та П.Дабіжі, його запросили домашнім учителем двох синів місцевого священика Антона Мончинського.

У Михайлівці М. Коцюбинський зарекомендував себе хорошим вчителем, і Мончинські ставились до нього з пошаною. Молодий вчитель був тактовним і уважним у взаєминах з людьми. Тому не випадково, коли одного разу до Мончинського приїхала молодша сестра дружини, дзигівська попівна Марія Міхневич, вона познайомилась з Коцюбинським і незабаром зблизилась з ним. Нові знайомі чимало часу проводили за спільними розмовами, нерідко разом читали книги, ро-

били прогулянки в чудовий ліс. Зі спільно прочитаних книжок Марія Федорівна пригадувала «Преступление и наказание» Ф. Достоєвського, п'єси М. Кропивницького («Дай серцю волю — заведе в неволю», «Глитай, або ж павук»). Крім того, Михайло Михайлович вчив її польської мови, читаючи з нею роман Г. Сенкевича «Вогнем і мечем».

Захоплений передовими народницькими ідеями, молодий юнак намагається свою молоду приятельку, що була розумною дівчиною, витягти з «дзиговської тині», з-під опіки батька-священника. Коцюбинський агітував її здобути «рожеву самостійність», тобто йти у люди, вчитися, щоб стати фахівцем і бути незалежною, корисною для суспільства людиною. За прикладом тодішніх народників, Михайло добивається, щоб Марія їхала до Вінниці, навчилась якогось ремесла, щоб заробляла на хліб працею своїх рук.

Наприкінці травня 1886 р. Михайло Михайлович повертається до Вінниці і з головою поринає в роботу. Але часто думками він знову переноситься до Михайлівки, де зустрів і покохав Марію Міхневич. Від'їжджаючи додому, Коцюбинський взяв у неї обіцянку приїхати до Вінниці. Що майбутній український письменник справді був закоханий у Марію Федорівну, свідчать його листи до неї:

5 июля 1885 г., г. Винница. «Мила, кохана Марусе! Если бы Вы знали, с какой тоской, с каким нетерпением я ожидал и до сих пор ожидаю Вас, то Вы хоть немножко пожалели бы меня и приехали бы в Винницу, не откладывая своего обещания. Мне тяжело без Вас, я хочу видеть Вас, мне, наконец, нужно видеть Вас, чтобы сказать то, чего я не могу и не хочу выразить в письме. С каждым днем становиться Вы для меня милее, дороже, ближе, и кто знает, что будет дальше со мною, моя хорошая, моя дорогая Маруся!»

... 6 июля (на другой день). «Жизнь моя с тех пор, как мы виделись, переменялась не многим. В общем — страшно недоволен и собой и своей жизнью. Задумал кое-что писать — да как-то не работает; лето ли мешает, другое ли... например «что-то»... Смейтесь, Мария Федоровна! В последнее время начал мечтать. Давно подобная оказия не случалась со мною, а теперь — смешно становится при одном сознании, что я, не помилованный грубою действительностью, — мечтаю! Но мне кажется, что такое состояние не долго продлится; нужно серьезно работать, да и пора ведь уже начать».

Не пишется Вам письмо. Ожидаю Вас... Вот Вы теперь, как живая, стоите пред моими глазами, и боже мой! Сколько я могу и имею Вам сказать, а как мало могу написать.

Мама и сестра — ужасно желают видеть Вас: не делайте же всем нам неприятности своїм отказом или откладываньем и приезжайте как можно скорее. Посылаю Вам книгу: читайте. Ваш навсегда М.»

22 октября 1886 г. Винница. «...Ждал, ждал

от Вас письма — не дождался и пишу первый. Отчего Вы не писали? Здоровы ли Вы? Не случилось ли чего-нибудь особенного? Не забыли ли Вы и про Винницу и про меня совсем? Вот те вопросы, которые и теперь стоят предо мною, как неразгаданная загадка... Живется мне, грех сказать, чтобы хорошо. Но не скажу, чтобы совсем худо: бывает хуже, но редко. Тосковал бы, если бы не занимался серьезно. Днем ребята, которых я учу, а вечером или политическая экономия, или история, над которой я думаю трудиться серьезно (и уже тружусь). Часто вспоминаю о Вас я задаю себе вопрос: неужто Вы в энергию и самостоятельность, которой я до сих пор верю, смалодушествуете и откажетесь сделать шаг к независимому существованию? Неужто Вы загрязните в дзиговской тине и никакие соображения и побуждения не вытянут Вас оттуда? Было бы печально, если бы пришлось утвердительно ответить на эти вопросы. Но я до сих пор не верю в возможность такого малодушия с Вашей стороны и надеюсь скоро видеть Вас в Виннице... Ваш навсегда М.»

Й він присвятив вірші «Новорічне побажання» (на 1887 р.), «Як раннім морозом побиті квіти».

Михайлу все-таки вдалося умовити дівчину покинути родину, ослухатися батька-священника і почати жити самостійним трудовим життям: у січні 1887 р. Марія Федорівна переїхала до Вінниці і тут, правда, з перервами, аж до весни 1888 року вчилася кравецтва в одній з майстерень.

Але наступив 1887 р., який, мабуть, став чи не найсумнішими у чорному десятиріччі Коцюбинського, коли до всіх численних прикростей (усвідомлення повного розгрому народовольського руху, з яким було зв'язано так багато надій і сподівань; а смерть, ув'язнення і заслання багатьох чесних, хоробрих, запальних юнаків — друзів, знайомих і незнайомих — не принесли нічого) додається ще і розчарування у першому такому полум'яному коханні. Про це свідчить третій і останній з відомих нам листів Коцюбинського, писаний після того, коли Міхневич прожила кілька місяців у Вінниці:

Вінниця, 26 травня 1887 р. «Шановна Маріє Федорівно! Марне надали Ви собі клопоту й праці, накриваючи мене мокрим, рядном за те, що я не обізався ані словечком до Вас. Щире сказати — я не знав, куди обернутися з листом — у Дзигівку, у Михайлівну чи у Немирів, куди Ви мали, як згадую собі, замір переїхати на якийсь час. От ця невідомість і стримувала мене. Я чекав — чи не обізветесь Ви — не подасте звістки о собі... а то писати лист навмання, не знаючи, чи дійде він по адресу, чи ні, якое не випадало. Ге! Якби знаття, що Вам така пригода стала, що Ви занедужали та сумуєте, як і звичайно при такій хворобі, — то я б досі розіслав не іден лист у ті сторони, де ви не можете завітати та забаритися. Усім нам сумно якое стало і сердечне жаль Вас, як дозналися ми про Вашу слабкість. І треба ж було лихий годині спіткати Вас аж двічі! Жичу Вам якнайскоріше виздоровлювати і завітати у нашу

сторону: тоді Ви переконаєтесь, що надаремне налажали мене непам'ятливим... Пам'ятаєте — ще восени розпочав я працю літературну. Схтілося мені збадати стан умислового розвою України з XVII віку, Лежить тепер моя розпочата праця — а я і не зазирну ні у папери, ні у книжки. Чи я розледащів, чи то літо мені перескажас, чи може цілоденна праця,— сам не знаю. Здається, усе воно вкупі. Часом, у хвилини спокою, відпочинку — якась муза ледача підмовляє мене віршувати.

Посилаю Вам кілька перекладів з чужосторонніх поетів. Як не до вподоби — вибачте. Ширий для Вас Михайло Коцюбинський».

М. Міхневич пояснювала, що вона не бажала псувати життя молодому письменнику, бо він не міг одружатись, маючи на утриманні цілу родину. Та й одруження, на її думку, зашкодило б його літературній роботі.

Незважаючи на зміни, що сталися у взаєминах молодих друзів, вплив Коцюбинського на Марію Міхневич мав свої наслідки. На початку 1887 року вона приїхала до Вінниці і тут, правда, з перервами, аж до весни 1888 року вчилась краєцтва в одній з майстерень. Наступного року Марія Федорівна вийшла заміж за Мальчевського, але її листування з Коцюбинським продовжувалося ще кілька років. Небуденна постать письменника, видно, врзалась їй у пам'ять на все життя. Вже на схилі літ, у 1920-х роках, Марія Федорівна згадувала дуже багато деталей про свої зустрічі й розмови з Коцюбинським. І велика шкода, що її спогади не були опубліковані тоді і зараз, мабуть, десь загинули.

Звичайно, важко твердити, що ця зміна у стосунках юнака з коханою дівчиною спричинилася лише тяжким матеріальним становищем родини Коцюбинських. Але цей чинник, напевно, зіграв тут більшу чи меншу роль. Не варто виключати і емоційний стан вразливої душі молодого митця. Що Коцюбинський остаточно розчарувався в народовольських ідеалах якраз у 1887 році, показує ще й такий факт. Ми вже згадували, як палко агітував Михайло Михайлович Марію Міхневич вирватись із свого попівського оточення, йти шляхом, який, згідно з народницькими поглядами, був найкращим для емансипації молоді жінки. Це було 1886 року. Наступного року у взаєминах Коцюбинського з Марією Федорівною наступило явне охолодження. Він познайомився і зблизився з її молодшою сестрою Таїсією. Характерно, що у його взаєминах з Таїсією Федорівною вже не було ніякого намагання повернути її до народницької програми.

До певної міри тодішній душевний стан юнака передає його поезія «Марусі М[іхневич]». Ось уривок з неї:

*Кругом нас неправда, горе і бідота,
Аж серце стискає від гіркої муки,
А поміч подати — даремна турбота.
Розв'язаний розум — так зв'язані руки (I, 298).*

Поезія «Марусі М.» — крик безсилля наболілої душі недавно захопленого життям юнака.

Проте Коцюбинський, як сам про це каже, «завжди був великим оптимістом». Настрій занепаду був тимчасовим, скороминучим. Воля до життя, до праці перемогла.

У грудні 1894 р. на з'їзді «Громади» у Києві М.Коцюбинський знайомиться з колишньою вихованкою природознавчого факультету Бестужівських вищих жіночих курсів Вірою Дейшою. Через деякий час він приїздить до Чернігова на запрошення В.Андрієвського, з яким працював у Молдавії у філоксерній комісії. Під час своїх годин у Бориса Грінченка знайомиться з молодими учасницями чернігівських молодіжних зібрань, зустрічається з Вірою Дейшою. Віра Дейша була передовою жінкою свого часу. Вона підтримувала цікаві знайомства, брала участь у нелегальних гуртках революційно-настроєної студентської молоді. З першої ж зустрічі він захоплюється цією непересічною особистістю юної дівчини. «Прекрасний жіночий лоб, темне стрижене волосся до плечей і величезні сині очі, серйозні, що вдивляються уважно... у мене після зустрічі на душі світлий сум і радість, що є на світі такі чудові дівчата», — ось як описав свою зустріч з курсисткою Вірою Дейшею у ті роки студент, а згодом видатний російський письменник В.Вересаєв. Між М.Коцюбинським і В.Дейшею виникла симпатія, яка у наступному взаємному листуванні переростає у палке почуття: «з новим роком побажаю я нам долі тихої, погожої та роботяшої, обопільного розуміння, поважання, пошановання, єдиної стежки й мети».

Про те, що це були дійсно споріднені душі, свідчать слова Михайла Михайловича: «Я так звик до тебе, ні, це слабкий вираз, краще — так поріднився з тобою, що ти мені потрібна як повітря, як вода»

Невдовзі М.Коцюбинський знову приїхав до Чернігова. Віра Дейша влітку разом зі своєю товаришкою їде до Криму, де знову зустрічається зі своїм коханим Михайлом. Про перебування Віри Устимівни у Криму детально інформував ялтинський повітовий справник таврійського губернатора. Михайло Михайлович ж так згадує про перші зустрічі із Вірою: «Згадки переносять мене в той момент, коли вперше побачив я ті очі... Далі носять мене згадки по Сімеїзу, Куку-Кої, Св. Троїці... Переносять в три затишненькі кімнати, де я досхоchu міг дивитися в ті очі... Ворушать мене ті згадки, зо dna серця здіймають влячність і тиху радість, солодке щастя. На одну згадку про них я спочиваю. Хотів би поцілувати їх... та ба, мушу цілувати фотографію...».

А вже у вересні 1896 р. Віра Устимівна повернулася до Вінниці: подружжя чекало свого первістка, майбутнього сина Юрія.

Віра Дейша походила з старовинного українського дворянського роду. Але у першій період свого подружнього життя молодята змушені

були жити окремо, спілкуючись в основному через листування, оскільки М.Коцюбинський продовжував працювати у філоксерній комісії у Криму. Листи письменника з Криму до дружини сповнені кохання й туги. Ці листи, по суті, являють собою ніби щоденник, за яким можна судити як про особисте життя молодого письменника, з усіма його людськими радощами і прикростями, симпатіями і антипатіями, так і про його громадські інтереси, погляди на життя. Ці листи і датуються своєрідно: перший день без Віри, другий день без Віри, і так до повернення із Криму. Характерний у цьому відношенні допис з Алушти від 13 жовтня 1896 р., де М.Коцюбинський з гумором і теплим почуттям розповідає про одержання від дружини посилки з грушами і яблуками та її листа, який ці груші попсували. Не можна не навести уривок з нього, де видно, яких теплих слів і образів добирає кохаюче серце письменника, щоб висловити свої почуття до коханої жінки: «Сонечко ти моє! Ти мені світиш і грієш, — пише Коцюбинський Вірі Устимівні. — Твої листи для мене — половина життя. От і нині дістав листа од тебе — і так мені добре, так легко і весело. Я мало не з'їв того листа, таким він був мені солодким, а найпаче від грушової підливки. Ай, ті груші: побились, потовклись та напустили такого соку, що лист твій та бонзині книжки як душенина упріли в тому сокові. На превелику силу одліпив я його од коробки і тільки що розклав на столі, щоб хоч місцями прочитати, коли знов лихо: оси зачули, що прийшов лист од Віри, і роєм налітали його читати. Мусив кинути листа та ганятись за осами, і тільки по їхніх трупах знов добрався до мокрого, страшного й загнилого вже аркуша паперу. А проте прочитав все: де не розібрав, там серце підповіло мені, що Вірунечка кохає мене». І ось ще одне зізнання за коханого молодого чоловіка: «Тепер би я кожному порадив: не женись, коли хочеш бути егоїстом, коли не хочеш зазнати великого й солодкого щастя — жити щастям і горем другого, мати приятеля — жінку...»

Взаємне всебічне порозуміння, повне єднання духовних інтересів — ось якими були роки кохання Михайла і Віри. Коцюбинський захоплює свою кохану дружину до активної громадської діяльності, до співробітництва в журналах, щиро радіє з її перших успіхів на цьому поприщі: «Голубко моя!, — пише він їй, — чи ти ще пам'ятаєш наш план щодо роботи над домашнім промислом у Україні? Я не забув — і радію кожному придбаному матеріалові. Щось ти обцяла написати до Лисенка про матеріали та забула... А як твоя стаття про ацетилен? Чи пишеш? Мені дуже цікаво знати про це. Твої праці всіх зацікавили як в Галичині, так і тут, і я дуже радію за мою кохану авторку. Сподіваюсь, що вона колись утне щось поважне і гарне навдивовижу усім» (з листа від 13 жовтня 1896 р.)

Період 1903 і 1905 рр. відзначений дослідниками як час безпрецедентного спаду у творчій

активності М.Коцюбинського. Негативно відбилися на літературній праці і особисті негаразди. На той час у стосунках Коцюбинського з дружиною Вірою, матір'ю чотирьох його дітей, по шести роках спільного життя сталася криза, зумовлена як внутрішніми чинниками, так і зовнішніми обставинами. Михайло Могилянський*, котрий знав подружжя Коцюбинських від перших років шлюбу, писав у мемуарному нарисі «Чернігівський період» М.М.Коцюбинського: «[...] «чудесная де-вушка» (Віра Коцюбинська) поволі злиняла, для чого було досить причин в умовах життя глухої провінції, невсипущої праці, великої сім'ї, хвороби чоловіка, в значній мірі її засмоктувала стихія «обивательства»: злиняло й почуття Михайла Михайловича». А ось як про це пише донька Ірина: «Весь тягар побутових прикростей падав на мамині плечі. Працювала зверх сил не тільки на службі, а й вдома. Уміла сполучати літературну працю як секретар, коректор і критик творів чоловіка з самою буденною чорною роботою в господарстві...»

Письменник шукав психологічного комфорту поза шлюбом.

Кохання Михайла Коцюбинського до Олександри Аплаксині, його колеги по роботі у статистичному бюро — одна з найпристрасніших сторінок у житті митця. Його листи до коханої, вперше видані у 1938 році, стали бібліографічною рідкістю. Сьогодні існує друге видання цих листів, де вперше повністю публікується кількісно найбільший і один із найзначніших епістолярних циклів Коцюбинського — 335 його листів та записок до коханої — Олександри Аплаксині: за час близького спілкування в Чернігові — сукупно понад п'ять років — він написав їй 177 листів (записок); за 20 місяців розлуки — 158 листів — по два листи щотижня. Це — чималий том, або навіть роман у листах. У певний час М. Коцюбинський навіть думав розлучитися з дружиною і побратися з О.Аплаксіною. Проте сімейний обов'язок переважив, О.Аплаксина пережила письменника на кілька десятків років, але так і залишилась до кінця життя самотньою.

Олександра Аплаксина народилася 13 (25) березня 1880 р. в місті Витегрі Олонецької губ. (нині — районний центр Вологодської обл. Російської Федерації). Батько Олександри, титулярний радник Іван Аплаксін, працював землеміром, що зумовило кочове життя родини (Вологда, Великий Устюг, Петрозаводськ). 1887 р., у зв'язку з новим призначенням батька, родина Аплаксиних переїхала до Чернігова. За кілька років після переїзду, 1894 року, Іван Аплаксін помер, і родина залишилась мешкати в Чернігові. Багатодітна сім'я (окрім Олександри було ще шестеро молодших дітей, зокрема сестра Зінаїда й брат Іван)

*Могилянський Михайло Михайлович (1873-1944) — український журналіст і письменник. Публікував у російській пресі оповідання М. Коцюбинського в своїх перекладах, переклав переважну більшість творів письменника, що ввійшли в тритомне видання (1-2 т. — видавництво «Знание», СПб., 1911; 3 т. — «Книгоиздательство писателей в Москве», 1914). Автор численних статей про М. Коцюбинського.

опинилася в матеріальній скруті. Олександра, як найстарша дитина, рано почала трудове життя, допомагаючи матері утримувати родину. Закінчивши 1898 року із золотою медаллю Чернігівську жіночу гімназію, де, за словами пізнішої вихованки тієї ж гімназії Тамари Бобир, «була дружна с лучними девушками, учившимися с нею», вона деякий час заробляла приватними уроками в маетку поміщика Корчака-Котовича в Городнянському повіті Чернігівської губернії. Але цих заробітків бракувало, й 1901 р. О.Апласіна влаштувалася на службу на книжковий склад Чернігівської губернської земської управи. 1902 року Олександра перейшла до іншого підрозділу управи — новоствореного Оцінно-статистичного бюро, де служив Михайло Коцюбинський, і невдовзі привернула до себе увагу такої ліричної натури, якою був Михайло Михайлович, натури, що прагнула нових злетів почуттів.

У перші роки служби в Оцінно-статистичному бюро (точніше — між 1902 і 1905 рр.) він пережив захоплення іншою працівницею — Вірою Божко-Божинською. Проте невдовзі це короткочасне захоплення поступилося місцем тривалому й глибокому почуттю до Олександри Апласіної, під знаком якого минуло останнє десятиріччя життя письменника.

Особисте знайомство 38-річного письменника з молодшою на 16 років Олександрою відбулося 1902 року на вечірці в Солонин: господарі представили Коцюбинському його майбутню співробітницю — Апласіна невдовзі мала заступити на посаду в Оцінно-статистичному бюро. Перший рік їхні стосунки були суто робочими: Коцюбинський залучав Олександрю до тимчасової праці в очолюваному ним відділі бюро й відзначав її успіхи.

Про першу зустріч з Михайлом Михайловичем О.Апласіна згадує: «Моя перша зустріч з Михайлом Михайловичем сталася в 1902 році. Якось у січні, в суботу, я зайшла до своєї приятельки, Зіни Солонини, батько якої був членом губернської земської управи. В яскраво освітленій кімнаті зібралось вже кілька чоловік гостей. Через деякий час після мого приходу у дверях з'явилася пара, що відразу притягла мою увагу. Вона з підстриженим волоссям (у ті роки це було рідкістю), високого зросту, з квітучим, цікавим обличчям, з рішучими, трохи різкими манерами. Він — стрункий, елегантно одягнений. Вражали матова білість його обличчя і темні очі, що дивились уважно і вдумливо. Це були Коцюбинські — Михайло Михайлович і дружина його Віра Устимівна. Коли мене знайомили з ними, Зінина тітка зауважила Коцюбинському: — Це ваша майбутня співробітниця, Михайле Михайловичу!»

Коцюбинський нічого не відказав на це, очевидно, не звернувши на мене ніякої уваги. Він сів біля господаря дому, і вони поринули в ділову розмову про збірники, друкарні тощо, не беручи участі в загальній, досить жвавій розмові.

Сиділи Коцюбинські недовго. Я помітила, як Михайло Михайлович зирнувся з Вірою Устимівною, вони разом повставали і стали прощатися. На вмовляння хазяїв залишитися, Коцюбинський відповів, що йому лікарі заборонили пізно лягати;

це енергійно ствердила і Віра Устимівна.

А між тим, ще не було й 10 годин.

Коли Коцюбинські пішли, ті, що залишилися, заговорили про них. Я запам'ятала характеристику, дану господарем дому подружжю Коцюбинських: «Михайло Михайлович — людина з «хитрецю», а ось Віра Устимівна — проста й відкрита душа». Пригадуючи згодом не раз цю оцінку, я дивувалася з її поверховості.

Через кілька днів після цієї зустрічі я вперше пішла на роботу в статистичне бюро губернського земства, де працював у цей час і Михайло Михайлович.

Пам'ятаю, в перший день моєї роботи в бюро Михайло Михайлович, вітаючись зі мною, назвав своє прізвище. Не знаю чому, але мені було неприємно, що він забув про нашу зустріч у Солонин кілька днів тому».

На другий рік він почав приділяти їй більше уваги, ніж іншим співробітницям, і невдовзі, на початку 1904 року, виявив своє почуття до неї. Не зустрівши відповіді, він написав Олександрі записку з освідчення: «Не сердитесь на мене. Я винуват тільки в том, що Вас люблю, горячо и искренне. Если же Вы, всё-таки, считаете меня виновным, я готов чем угодно заслужить Ваше прощение, только не сердитесь. В знак того, что не сердитесь, взгляните на меня. Подымите же Ваши глаза, дорогая, любимая!» (18 березня 1904 р.)

О.Апласіна відповіла відмовою: хоча М.Коцюбинський уже тоді подобався їй, вона сумнівалася в щирості його ставлення. Відмова зачепила Коцюбинського, й він припинив упадати з Олександрою. Понад рік вони спілкувалися лише на службі. За цей час спонтанна симпатія Апласіної до Коцюбинського переросла в усвідомлене почуття: «Я [...] всё явственнее чувствовала, что люблю его», — писала вона згодом у спогадах. Наприкінці 1905 року вони вперше за півтора роки зустрілися в неформальній обстановці, на вечірці у працівників Оцінно-статистичного бюро Михайла та Ганни Белкіндів. Михайло Коцюбинський використав цю нагоду для нового зближення з Олександрою. Він передав їй записку з проханням про особисте побачення й цього разу одержав згоду.

«Не выдерживаю и пишу Вам. Ведь я не могу ни повидаться с Вами здесь, ни поговорить. А, между тем, если бы Вы знали, как мне необходимо это, какую потребность я чувствую видеть Вас, слышать Ваш голос, быть вблизи Вас. Порой мне кажется, что Вы ненавидите меня и избегаете — тогда я стараюсь не показываться Вам на глаза. Иногда же мне сдаётся, что такое большое и сильное чувство не может, не должно пропасть бесследно. Как мне хочется поговорить с Вами. Но я у Вас ничего не прошу. Я всецело отдаю себя во власть Вашего доброго сердца. Захотите — ответите мне, не захотите — не ответите. Если Вам неприятно, что я пишу Вам, порвите этот клочок и не отвечайте. Я больше не буду надоедать Вам» (грудень 1905 р.).

Побачення відбулося увечері 3 січня 1906 р.

Коцюбинський і Аплаксіна гуляли містом і вперше говорили про взаємні почуття. Відтоді їхні побачення стали регулярними. Про перше побачення О.Апласкіна загадує наступне: «Добре пам'ятаю цей вечір... Це було 3 січня 1906 року. Погода була на диво тепла. Танув сніг. По дорозі блищали калюжі, що відбивали тьмяний світ ліхтарів. Низенькі будиночки з наглухо закритими віконницями, білі від снігу, що нещодавно випав, мирно дримали у вечірній тиші. Тепле й вогке повітря, рідкий шепіт оголених дерев чимось нагадували весну.

Михайло Михайлович уже чекав на мене. Він стояв на розі вулиці, очевидно, не знаючи, з якого боку я з'явлюся. Я привіталася з ним: — Бачите, я прийшла! А ви запевняли, що я не зважуся. Михайло Михайлович нічого мені не відказав. Він помітно хвилювався. Ми мовчки повернули до площі. Так само мовчки взяв він мене під руку. Обличчя його я не бачила — вулиця була погано освітлена. Мовчки пройшли ми квартал.

— Я розповім вам цілу поему, вірніше драму про те, як я вас покохав, — сказав він уривчастим голосом. — А ви?

— Я не прийшла, коли б не кохала...

— Розкажи мені про себе, — попросив він.

І я здивувалася, як легко й довірливо стала я розповідати йому про своє дитинство і свою сім'ю: раніше я ніколи нікому нічого про себе не розповідала.

Я була дуже потайною й недовірливою до людей. Умови безраднісного життя зробили мене такою.

Михайло Михайлович теж розповів мені про своє дитинство, про матір, яку він дуже любив.

Він, так само, як і я, був старшим у сім'ї, залишившись 22-х років після смерті батька. Йому доводилося піклуватися про матір і молодших дітей. Розповів, що і тепер у нього велика сім'я — четверо дітей, сліпа мати і сестра, які живуть з ним.

Довго ми блукали цього вечора по безлюдних вулицях заснулого міста. Нам не хотілося розлучатися.

Нарешті Михайло Михайлович, поглянувши на годинника і зітхнувши, зауважив:

— Мені пора, моя рідна!

І ми попрощалися, умовившись побачитися другого дня».

Побачення між закоханими відбувалися регулярно, як правило, в місті або на природі за містом; зрідка — вдома в Олександрії, коли там більше нікого не було. Уривчасті побачення, гострота щастя від зустрічей (письменник зізнався, що з кожного побачення повертається буквально п'яний від щастя), радість очікування і згадування. Залежність від невблаганних суто зовнішніх чинників, передусім від погоди. Холод, дощ сприймаються як особисті вороги: «Злюсь на погоду... эта стена холодна разделяет меня с моей милой, родной деткой...».

Буденні куточки сіренького провінційного однопверхового Чернігова, вулиці, якими скільки ходжено, оживають, набувають світлості у променях палкого почуття:

«Я все же счастлив бесконечно, зная, что ты меня любишь. Это такое огромное счастье, что я буквально пьян от него. Ты меня любишь! Ты моя! Я могу целовать тебя, ласкать, слышать твой голос, видеть твои чудные глаза, любить тебя и отдавать тебе свое сердце нераздельно. Я чувствую, что во мне что-то поет, что-то окрыляет мысль, очищает чувство. Мне хочется всем людям крикнуть в лицо: “Я счастлив!”»;

«40 минут я ждал, стемнело, и я потерял надежду увидеть тебя. Пошел к твоему дому, увидел только мягкий свет лампы из-под голубоватого абажура, гардину и больше ничего...»;

«Мы сегодня увидимся, Шурочка. Как это хорошо... Я уже чувствую лихорадку нетерпения...»;

«Как я тебя люблю, как я счастлив, что ты моя, долгожданная, единственная, сильная и хорошая любовь моя! Шурочка, целую тебя»;

«Я таки побился, что видел тебя всю ночь, целовал, обнимал, ласкал, любил — и ты ничего не запрешала мне... правда, мне очень хорошо было с тобой...»;

«... Сегодня стодневный юбилей нашего поцелуя. Неужели он сегодня останется в воспоминании на губах каждого из нас в отдельности! Сто дней прошло! А мне было так хорошо, что если бы так продолжалось сто лет...»;

«...когда я проснулся, я чувствовал на губах последний твой поцелуй...»;

«Мучительно хочу видеть тебя. Целую тебя и люблю! Люблю тебя, солнышко!»;

«Целую тебя, мое сердце, моя родная и милая, моя добрая голубка. Люби меня, если можешь. Я тебя крепко люблю и крепко целую. Огорчен сильно, что долго не буду иметь известий о тебе! Еще целую и еще! Не забывай меня!»;

«...без тебя мне пишется не так хорошо, как тогда, когда я имею возможность хоть изредка в твоих любимых глазах почерпнуть вдохновение»;

«Недостаточно любить как человека, как друга, товарища — это будет не любовь, а дружба. Недостаточно любить только за то, что предмет любви другого пола. Это будет чувственность, скоро переходящая, но не любовь. И только слияние обоих чувств в одно гармоническое целое — даст любовь. Я тебя так люблю: душу и тело. И если ты хочешь, чтобы по отношению к тебе я сохранил искренность, не требуй, чтобы я разъединял то, что гармонически слито. Не вводи меня в тесное русло, в котором я не мог бы поместиться со своим полным чувством. любовь — как цветок — ее нужно уметь сохранять, беречь. Будем же беречь наше чувство, будем любить друг друга полным чувством и бросим всякие сомнения»;

«Если великий Данте имел свою Беатриче, то пусть позволено будет мне, обыкновенному смертному, иметь свою Беатриче — Шурочку, любовь которой зажигает во мне огонь и согревает сердце!»

Коцюбинський мав намір піти з родини, побратися з коханою й виїхати з Чернігова. Хоча закохані тримали своє особисте життя в таємниці, проте вже невдовзі воно стало предметом пліток на службі, й у травні 1907 року Віра Коцюбинська одержала анонімного листа, з якого випливало, що чоловік їй зраджує. Хоча інцидент пощастило залагодити, він спонукав М.Ко-

коцюбинського спробувати знайти роботу в іншій місті й влаштувати спільне життя з Олександром. Однак ця спроба ця не вдалася.

У серпні 1908 року в руках Віри Коцюбинської випадково опинився лист Олександри, адресований її чоловікові. Ось як це сталося: сторож статистичного бюро, коли Михайла Михайловича не було на роботі, приніс лист від Аплаксіної додому і вручив дружині. З цим листом Віра Устинівна прийшла до матері Олександри, прочитала її листа та попросила матір вплинути на своє доньку, погрожуючи, що не зупиниться ні перед чим, аж до вбивства тощо. При тому сказала, що особисто зі О.Аплаксіною розмовляти не буде, бо дівчина минулого року зухвало відповіла на її записку про анонімний лист.

Відбулося з'ясування стосунків; М.Коцюбинський не наважився залишити родину. «Пишу тебе после объяснения, мой друг. Мне предъявлено было твое письмо с добавлением, что это письмо от тебя. Я прочитал и не отрицал. Несмотря на ожидания, — никаких упреков, никаких сцен. Наоборот — столько было высказано благодарности, участия и доброты — что я был сражен. Оказалось, что Вера очень любит меня, чего я не подозревал. Она умоляла меня не брось семьи, не губить всех. Мне было так страшно тяжело, так невыносимо, что я плакал. Теперь у меня туман в голове. Не знаю, переживу ли я тяжелую душевную драму — этот конфликт между долгом и чувством. Что делать? Мучительно тяжело. Неужели я могу приносить только одно горе окружающим меня и себе самому! Самое тяжелое — это то, что раньше, когда я рассуждал теоретически, оставил семью, мне казалось делом, хотя и нелегким, но возможным. На самом же деле, на практике это оказалось настолько трудным, настолько серьезным, что у меня не хватает сил. То, что я этим разбиваю свою жизнь, — это не важно. Больше всего сердце мое болит за тебя... Что будет с нами? Ничего не знаю. Горе сковало меня, придавило».

«Не знаю, переживу ли я тяжелую душевную драму — этот конфликт между долгом и чувством»;

«Болит голова, мозг, сердце — и везде пустота, ужасная, темная и зудящая, как больной зуб»; «Живу я не столько своим горем, а и твоим — и поэтому так тяжело...»

І хоча письменник й обіцяв дружині порвати з О.Аплаксіною, проте цього не сталося. Почуття М.Коцюбинського до Олександри взяло гору, й вони відновили побачення. Зустрічалися, як і раніше, переважно в місті й на природі. Так тривало чотири роки — до останньої хвороби Михайла Коцюбинського, під час якої він і Олександра вже не бачилися. Прикутий до ліжка письменник плевав надію на зустріч зі своєю коханою Олександром по швидкому одужанні, але цим планам не судилося здійснитися.

Смерть Коцюбинського стала важким морально-психологічним випробуванням для Олександри Аплаксіної... Серед тих, хто проводжав письменника в останню дорогу, була і вона, його Шурочка. Випав ясний квітневий день, цвіли яблуні. Вона трималась осторонь його рідних і близь-

ких. Проте принесла віночок із цвіту яблуні і попросила приятельку покласти його біля чола коханого. В одному з перших листів до Шурочки М.Коцюбинський писав: «Цветут яблони. И солнце уже взошло и золотит воздух. Так тепло, так радостно. Птицы щебечут над голубым небом. Я машинально срываю цвет яблони и прислоняю холодный от росы цветок к лицу. Розовые лепестки от грубого прикосновения руки сипаются и тихо падают на землю».

Внаслідок пережитого стресу у Олександри Іванівни погіршився зір. До скасування земських установ (1918) вона не полишала праці в Оціно-статистичному бюро земства. Вийшовши у відставку, того ж року переїхала до Одеси, — ймовірно, сподіваючись емігрувати. Однак від'їзд за кордон через невідомі причини не відбувся, й Аплаксіна до 1921 року залишалася в Одесі, де завідувала столом особового складу Раднаргоспу, а відтак повернулася до Чернігова. Внаслідок перенесеної побутової травми вона остаточно втратила зір. Лікарі заборонили їй працювати й прописали суворий режим. Відтоді Аплаксіна жила на утриманні сестри Зінаїди та її дітей, — вірна своєму почуттю до Коцюбинського, власної родини вона не створила. У 1926—1938 рр. Олександра Аплаксіна мешкала в Москві, де працювала її сестра, а з 1938 року — знову в Чернігові. На довгі роки її самотньою розрадою стали музика й література (домашні й знайомі читали їй уголос, до того ж вона опанувала шрифт Брайля), а також листування (писала листи власноруч наосліп).

Публікація листів Коцюбинського (1938) привернула до Аплаксіної громадську увагу. Нею заопікувалася родина брата Михайла Коцюбинського Хоми, який з 1934 року очолював музей Коцюбинського в Чернігові. Завдяки Хомі Коцюбинському Аплаксіна стала бажаною гостею музею, виступала перед екскурсантами, спілкувалася з приїжджими літераторами й науковцями. Зустрічі з нею шукали журналісти й дослідники творчості Коцюбинського.

Коли він помер, їй було лише 32 роки, але більше нікого вона не кохала.

«Не варто нічому дивуватися, адже він був живою людиною і нічого людське не було йому чуже...», — скаже згодом про М.Коцюбинського його лікар Аркадій Утевський.

Використана література

1. Спогади про Михайла Коцюбинського / Упоряд., післямова та прим. М.Потупейка. — К.: Дніпро, 1989. — 278 с.
2. Коцюбинська І. Спогади і розповіді про М.М.Коцюбинського. — К.: Дніпро, 1965. — 202 с.
3. Михайло Коцюбинський. Листи до Олександри Аплаксіної. Наукове видання. — К.: Часопис «Критика», 2008. — 639 с.
4. Круп'янський Й. Літопис життя і творчості Михайла Коцюбинського. — К.: Наукова думка, 1965. — 586 с.
5. Коцюбинська — Ефіменко З. Михайло Коцюбинський. Життя і творчість. — К.: Видавництво художньої літератури, 1955. — 278 с.
6. Калениченко Н. Великий сонцепоклонник. Життя і творчість Михайла Коцюбинського. — К.: Дніпро, 1967. — 250 с.
7. Кузнецов Ю., Орлик П. Слідами феї Моргани. — К.: Рад.шк., 1990. — 208 с.
8. Коцюбинська Н., Єрмоленко О. Ще раз про родину Коцюбинських // Голос України. — 2007. — 6 жовтня. — СС. 12-13
9. Коцюбинська Н. Берегиня родинного тепла // Гарт. — 2008. — 26 вересня. — С. 11.